

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

(Ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν περὶ ἀπολύτου Ἐνός πλατωνικὴν
καὶ πλωτικὴν διδασκαλίαν)

Ἡ ἐννοια τοῦ ἐνός εἶναι δυνατόν νά ἐξετασθῆ ὑπό διαφόρους ἐπόψεις : ὄντολογικὴν, γνωσιολογικὴν, ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν.

Μία πρώτη ἄποψις περικλείεται εἰς τὴν ἐρώτησιν : ἡ ἀρχὴ εἶναι μία καὶ μοναδικὴ ἢ ὑπάρχει πολλότης ἀρχῶν¹; Ἡ τοιαύτη θεώρησις τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἥς τὴν σημασίαν διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας των δὲν παραλείπουν νά ὑπογραμμίσουν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πλωτῖνος², τὸ πρόβλημα τοῦ ἐνός εἶναι πρόβλημα ὄντολογικόν³. Οἱ σοφοὶ τῆς Μιλήτου δὲν ἐπροβληματίσθησαν ἐπὶ γνωσιολογικοῦ ἐπιπέδου· τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἐπομένη τῆς περὶ τοῦ ὄντος προβληματικῆς φάσις τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως καὶ ἡ τομὴ γενικώτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς σκέψεως, ἦν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπετέλεσεν ἡ νοοκρατικὴ φιλοσοφία τοῦ Descartes. Οἱ προσωκρατικοὶ Ἑλληνας φιλόσοφοι ἐπεζήτησαν νά καθορίσουν τὸ εἶδος καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι⁴.

Ἐκεῖνο ὅπερ συνιστᾷ τὸ πρωτότυπον τῆς παρμενιδείου σκέψεως εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐμπειριοκρατικῆς θεωρήσεως τοῦ ἐνός ὡς ἀρχῆς, ἐπὶ ἐπιπέδου φυσικοῦ καὶ ὑπὸ πρῖσμα γενετικόν, διὰ τῆς προβληματικῆς

1. Σιμπλίκ. Φυσ., 22, 22.

2. Πλάτ. Σοφιστ., 246a 4, Πλωτ. Ἐνν. V, 1 9.

3. Πβ. Ἄριστ. Μ.τ.φ., Γ, 1005a 31 : «μόνοι γὰρ ᾄοντο περὶ τε τῆς ὅλης φύσεως σκοπεῖν καὶ περὶ τοῦ ὄντος».

4. Πβ. Πλωτ. Ἐνν. VI, 1 1 : «περὶ μὲν τῶν ὄντων πόσα καὶ τίνα ἐζήτησαν μὲν καὶ οἱ πάντες παλαιοὶ οἱ μὲν ἕν, οἱ δὲ ὄρισμένα, οἱ δὲ ἄπειρα εἰπόντες, καὶ τούτων ἕκαστοι οἱ μὲν ἄλλο εἰπόντες τὸ ἕν, οἱ δὲ τὰ πεπερασμένα καὶ ἀντὶ ἄπειρα εἰπόντες». Πβ. Πλάτ. Σοφιστ., 242b - 249d.

τοῦ ὄντος ἐξ ἐπόψεως νοητικῆς¹. Ὁ Παρμενίδης «μᾶλλον βλέπων», ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης², εἰς τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος τῶν ὄντων καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι θέτει τὴν διερεύνησιν τοῦ κατὰ λόγον μοναδικοῦ ἑνός. εἶναι, ἐρωτᾷ ὁ Παρμενίδης, ἡ ἐνότης τῆς οὐσίας γνώρισμα τοῦ ὄντος; εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δίδει κατηγορηματικῶς ἀπάντησιν διὰ τῆς θεωρίας τῆς μοναδικότητος τοῦ ὄντος. Τὸ ὄν εἶναι πλήρως ἓν καὶ διὰ τοῦτο μοναδικόν· ἡ πληρότης τοῦ ὄντος εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος αὐτοῦ. Τὸ ὄν εἶναι τὸ ἴδιον ἀρχὴ τοῦ ἑαυτοῦ του : «*ἓν ἔστιν ὁμοῦ πάν, ἓν, συνεχές*» (Vors. B 8,5).

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πολλότητος τῶν ὄντων εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν — ἂν ἐξαιρέσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὀλως ἀρνητικὴν ἔναντι τοῦ ὄντος στάσιν τοῦ Γοργίου³ — κατὰ δύο γενικῶς τρόπους : κατὰ τὸν πρῶτον ἢ σκέψις, ἀποκλείουσα τὴν δυαρχίαν, φέρεται εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἰδέας τῆς ὑπάρξεως τῶν πολλῶν, θεωροῦσα ταύτην ὡς φαινομενικὴν, μὴ οὔσαν εἰμὴ διὰ τὰς δόξας τῶν βροτῶν. Πραγματικὸν εἶναι ἐνταῦθα τὸ ὄν, εἰς ὃ ἐνυπάρχει ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως· τὸ γίνεσθαι εἶναι μόνον ἀπατηλόν.

Κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον — τοιοῦτος εἶναι π.χ. ὁ πανθειστικὸς μονισμὸς τοῦ Spinoza — ὑποστηρίζεται ἡ ἰδέα τῆς ὑποστασιακῆς ἐνότητος : τὸ πᾶν εἶναι ὑπόστασις ἢ τρόπος τῆς ὑποστάσεως⁴. Τὸ ὑπὸ θεώρησιν πρόβλημα λύεται ἐνταῦθα διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς μίαν ἱεραρχικὴν ὄντολογία, διὰ τῆς θέσεως δύο ἐπιπέδων ἐντὸς τῆς ὑποστάσεως. Ὁ Spinoza διακρίνει τὴν ὑπόστασιν ὡς μίαν ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς — τὴν ὑπόστασιν μετὰ τῶν κατηγορημάτων της (*natura naturans*) — καὶ τὴν ἀπειρίαν τῶν τρόπων ἐμφάνισης τῶν κατηγορημάτων τῆς ὑποστάσεως, ἦτοι τὰ δημιουργημένα ὄντα (*natura naturata*).

Ὁ Παρμενίδης ὑπῆρξεν ὁ κύριος ὑποστηρικτὴς τῆς θεωρίας καθ' ἣν ἡ ἰδέα τῆς πολλότητος τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι εἶναι πλάνη ὀφειλομένη εἰς μίαν θεμελιακὴν ἀντιθετικότητα, εἰς μίαν δυαρχικότητα ἀρχῶν (Vors. B 8, 53). Αἱ δόξαι εἶναι τὰ πολλά, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι μόνον μία, ἀναρχος· τὸ ὄν εἶναι διὰ τοῦτο ἓν καὶ ἄχρονον. Ὁ ἀποχρῶν ἐνταῦθα λόγος εἶναι ὅτι ἐλλεῖπει ἡ αἰτία, ἣτις θὰ ἐξηνάγκαζε τὸ ὄν νὰ γεννηθῆ κατὰ μίαν δεδομένην χρονικὴν στιγμὴν ἢ κατὰ μίαν ἄλλην. Ἡ συμφωνία ἀληθείας καὶ ὄντος πείθει τὸν Παρμενίδην διὰ τὴν μοναδικότητα τοῦ εἶναι. Ἡ ἐνότης

1. Πβ. Ἀριστ. Μ.τ.φ., Α, 5 986b 19.

2. Αὐτόθι, 27 - 28.

3. Βλ. Diels-Kranz, Die Fragm. der Vors., Weidmann, 12η ἐκδ. 1966, Β 3. Πβ. Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς μαθημ., VII, 65 - 87, ἐπίσης τὸ ἀνώνυμον σύγγραμμα «Περὶ Μελίσσ., Ξενοφ. καὶ Γοργίου», Bekker, 979a 21.

4. Ἠθικὴ, ἀξίωμα 1.

τῆς ἀληθείας εἶναι καὶ ἐνότης τοῦ ὄντος. Ἡ σκέψις δὲν ὑπάρχει — θὰ ἐλέγομεν σήμερον — εἰμὴ ὡς πρὸς ἓν ἀντικείμενον. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀκριβῶς τῆς ἀναφορᾶς τῆς ἀληθείας πρὸς τὸ ὄν ἀντλεῖ ὁ Παρμενίδης τὴν θεμελίωσιν τῆς μονιστικῆς διδασκαλίας του. Ὅπως ἐν τῇ ἀληθείᾳ δὲν χωρεῖ οὔτε πλεόν οὔτε ἔλαττον, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀλήθεια ἀπόλυτος, οὕτω πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἱεραρχία ὑπάρξεων, ἀλλ' ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἀπόλυτον. Σχετικότης τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάσσονος εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἀληθείας καὶ προκειμένου περὶ τοῦ εἶναι. Ἡ κρίσις, ἣτις δίδει λόγον περὶ τοῦ ὄντος, εἶναι ταυτολογικὴ: «*χρὴ τὸ λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὸν ἔμμεναι*» (B 8, 21. Πβ. 8, 27). Τὸ ὄν εἶναι ὄν. Ὁ λόγος, ὅστις ἐκφράζει τὴν ἀποψιν καθ' ἣν τὸ ὄν εἶναι ἕτερον, προσβάλλει τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, κερματίζει τοῦτο, ἐνῶ τὸ ὄν εἶναι ἀδιαίρετον. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι ἐφικτὸν νοητικῶς νὰ εἴπη τις ὅτι τὸ ὄν δὲν εἶναι: «*οὔτε γὰρ ἂν γνοίης τό γε μὴ ὄν — οὐ γὰρ ἀνυστόν — οὔτε φράσαις*».

Ὁ Παρμενίδης καταδικάζει τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένην γνῶσιν καὶ τὴν αἰσθητικὴν πολλότητα διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐννοίας τοῦ νοεῖν καὶ τῆς ταυτίσεως τῆς γνώσεως τοῦ ἀντικειμένου μετὰ τοῦ γνωστικοῦ ὄργάνου, τοῦ νοῦ, ἢτοι τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, χαράσσει μίαν νέαν ὁδὸν εἰς τὴν θεώρησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός. Ἐχὼν ὁ ἴδιος συνείδησιν τῆς πρωτοτυπίας τῆς διδασκαλίας του δεικνύει, διὰ τῆς μεταφορικῆς χρήσεως τῆς ιδέας τῆς ὁδοῦ, ἣτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὴν σημασίαν τῆς μεθόδου διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ ὄντος. Οὕτω, ἐνῶ ἡ πρώτη ὁρμὴ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ὑπῆρξεν ὁρμὴ πρὸς προσδιορισμὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι, ἡ παρμενίδειος ὁρμὴ ἀποκαλύπτει τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ καθορισμοῦ καταλλήλου πρὸς τοῦτο μεθόδου.

Ἡ θεωρία τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος εὕρισκε εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ζήνωνος ἐνθουσιώδη ὑποστηρικτὴν, τὸν «Ἐλεατικὸν Παλαμήδην»¹, ὅστις ἐπιχειρεῖ καὶ ἐριστικῶς νὰ ὑπεραμυνθῇ τῆς παρμενιδείου μονιστικῆς ὄντολογίας. Ὁ Ζήνων βασιζει τὴν ἀπόδειξιν τῆς θεωρίας τοῦ διδασκάλου του εἰς τὴν ἐπίδειξιν τῶν ἀντιφάσεων τῆς περὶ πολλότητος διδασκαλίας².

1. Πβ. Πλάτ. Φαῖδρ., 261d.

2. Πβ. Πλάτ. Παρμεν., 128a καὶ b. Ὡς γνωστὸν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εὐθυγραμμίζεται ἀρχικῶς πρὸς τὴν παρμενίδειον ὑπόληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός ὡς οὐσίας τοῦ ὄντος, τῶν Ἰδεῶν. Τὸ Κάλλος, εἰλικρινές, καθαρὸν, ἄμεικτον, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ εἶναι «*μὴ οὐσιδές*» (Συμπόσ., 211b). Ὡς παρατηρεῖ ὁ Robin (Le Banquet, Les Belles Lettres, XCIV) ἡ ιδέα τοῦ Κάλλου εἶναι μία, διότι «*l'existence est constituée par sa seule essence et, par conséquent, soustraite du même coup à la multiplicité des apparences et à leur relativité... au devenir... à la nécessité de s'enfermer... dans les contours d'une forme solide ou de subsister en quelque sujet distinct, science, discours, être animé quelconque*».

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πολλότητος ἀντιμετωπίζει ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον Παρμενίδης, ἔνθα καταδεικνύεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς διαλεκτικῆς τέχνης τόσον ἐναντι τῆς ἐριστικῆς τοῦ Ζήνωνος, ὅσον καὶ τῆς ἀδιαλλάκτου σκέψεως τοῦ Γοργίου. Τὸ πέλαγος τῶν λόγων (Παρμ. 137a) ὑποδεικνύει ἐνταῦθα (135c - 166c) θετικὸν συμπέρασμα, τὴν ιδέαν τῆς ἀμοιβαιότητος τοῦ ἐνός καὶ τῶν πολλῶν ἐν τῷ εἶναι. Ὁ Diès παρατηρεῖ: «On ne peut nier absolument l'unité sans aboutir à une pluralité inconsistante, pure poussière de l'être, inconnaissable et impensable; on ne peut nier absolument la pluralité sans être obligé de refuser, à l'unité qu'on pose ainsi invisible et solitaire, toute détermination y compris celle de l'existence et celle même de l'unité; unité pure et pluralité pure sont le néant de l'être et le néant de la pensée».

Ἐν τῷ Σοφιστῇ (242b - 245e) ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ὄν περικλείει ἀπαραιτήτως τοὺς δύο ἀντιτιθεμένους ὄρους: αἱ Ἰδέαι εἶναι σχέσεις προσδιοριστικαὶ τῶν πραγμάτων, διακεκριμένη πολλότης, ἥτοι πολλαὶ διαφοραὶ ἐνότητες, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ὠρισμένον περιεχόμενον. Ὁ νοητὸς κόσμος περιλαμβάνει μίαν οὐσιώδη καὶ εὐρυθμον πολλότητα (253d).

Τὸ ὄν, ὅπερ προσδιορίζεται ὡς ἀπόλυτον καὶ ἀκίνητον ὑπὸ τοῦ Παρμενίδου, δὲν ἀποκλείει μόνον τὸ ὑπαρκτὸν τῆς αἰσθητῆς πολλότητος, ἀλλὰ καὶ καταργεῖ τὴν γνωστικὴν δυνατότητα. Ὁ Πλάτων χωρεῖ εἰς τὴν συμφιλίωσιν τῆς δυναμικῆς καὶ τῆς στατικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν ἀντιμαχομένων ἀπόψεων τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδου, τῶν ὁποίων μετέχουν οἱ πλατωνικοὶ ὄπαδοὶ τῆς θεωρίας περὶ ἀκινήσιας τοῦ ὄντος, οἱ ἀποκαλούμενοι «φίλοι τῶν εἰδῶν» (248a). Καὶ τοῦτο διότι ἡ παρμενίδειος παραδοχὴ τῆς ἀκινήσιας τοῦ ὄντος παρακωλύει τόσον τὴν γνῶσιν ὅσον καὶ ἡ Ἡρακλείτειος θεωρία περὶ τοῦ ἀενάου γίνεσθαι, ὡς μὴ ἐπιτρέπουσα τὴν διάκρισιν, τὴν σύγκρισιν, τὴν σχέσιν, τὴν ἀναφοράν. Ἡ γνῶσις εἶναι κατ' οὐσίαν κίνησις: «τῶ δὴ φιλοσόφῳ καὶ ταῦτα μάλιστα τιμῶντι πᾶσα, ὡς ἔοικεν, ἀνάγκη διὰ ταῦτα μήτε τῶν ἐν ἧ καὶ τὰ πολλὰ εἶδη λεγόντων τὸ πᾶν ἐστηκὸς ἀποδέχεσθαι, τῶν τε αὖ πανταχῇ τὸ ὄν κινούντων μηδὲ τὸ παράπαν ἀκούειν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῶν παιδῶν εὐχὴν, ὅσα ἀκίνητα καὶ κεκινημένα, τὸ ὄν τε καὶ τὸ πᾶν συναμφοτέρα λέγειν» (249d).

Χάρις εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ μὴ ὄντος, ἥτις διαφυλάσσει τὸ ὄν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως, ὅπως τὸ γένος τοῦ αὐτοῦ ἐξασφαλίζει τὸν ὄρισμὸν τῆς οὐσίας, ἡ Ἰδέα μετέχει τῶν ὄντων. Ἡ Ἰδέα εἶναι μεικτὴ ὡς διακριτὴ, πολλά, καθ' ὅσον προσφέρεται εἰς πολλαπλᾶς σχέσεις μετ' ἄλλων Ἰδεῶν.

Εἰς τὸν διάλογον Φίληβος (16d) ἡ προβληματικὴ τοῦ ἐνός καὶ τῶν πολλῶν παύει νὰ εἶναι θαῦμα τι (14c), θεωρουμένη ὑπὸ διττὴν ἔποψιν:

διαλεκτικήν, ὡς σύνθεσις τῶν δύο ὄρων τοῦ λόγου, καὶ ὄντολογικήν. Ἡ τοιαύτη ἔνωσις ἐπικυροῦται διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὴν πυθαγόρειον παράδοσιν (16c, πβ. 15d). Ἡ διὰ τῆς ιδέας τῆς ἀμοιβαιότητος τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος εἰς τὸν Φίληβον ἀποκαλύπτει, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὸν συνθετικὸν χαρακτήρα τῆς πλατωνικῆς σκέψεως.

Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἐμβαθύνσεως εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τὸ συνθετικὸν πνεῦμα ἐξεδηλώθη ἐξ ἄλλου πολὺ πρὸ τοῦ Πλάτωνος, διὰ τῆς συλλήψεως καὶ ἐκφράσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ὄλου, τῆς ἐνότητος τῶν ὄντων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἡ θεώρησις τῆς φύσεως, μετὰ τὴν χειραφέτησιν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὰς φυσικὰς δυνάμεις, ὠδήγησε τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες ἐζήτουν τὴν ἑναρμόνισιν φύσεως καὶ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πραγματικοῦ ὡς ὄ λ ο υ. Διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄλου ἐξεφράσθη ἢ ὡς συνόλου θεώρησις τῶν κοσμικῶν ὄντων. Πρώτη ἢ τελολογικὴ σκέψις εἶδε τὸν κόσμον ὡς ἐνότητα, οὐχὶ συγκεχυμένην — ἄθροισμα — ἀλλ' εὐτακτον. «Ὅ,τι διακρίνει τοὺς Ἑλληνας καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας, προέρχεται ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου ἐκείνου χαρακτηριστικοῦ, τουτέστιν τοῦ κυριάρχου ἐνστίκτου ὅπερ κινεῖ εἰς τὴν θεώρησιν ἐκάστου μέρους ὡς ὑποτεταγμένου εἰς ἓν ἰδανικὸν ὄλον... καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ φιλοσοφικὴ αὐτῶν συνείδησις τοῦ σύμπαντος»¹.

Ἦδη ἐν τῇ μιλησίᾳ φιλοσοφικῇ σκέψει δηλοῦται ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς ἀρχῆς ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τοῦ παντός². Μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ὀρθο-

1. W. Jaeger, *Paideia, La formation de l'homme grec*, μτφρ. André καὶ Simone Devyver, Gallimard, 1964, σ. 20.

2. Ἡ ιδέα τοῦ ὄλου ἐνυπάρχει ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Θαλοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς περὶ μαγνητισμοῦ παρατηρήσεως τοῦ Μιλησίου σοφοῦ (Ἀριστ. Περὶ Ψυχ. Α, 2 405a 19), πᾶν τὸ κινούμενον κέκτεται ψυχὴν. Ἐν τῇ ὄλοζωιστικῇ ταύτῃ θεωρίᾳ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ ἐνωτικῆ, ὅπως ὁ νοῦς ἐν τῇ ὀργανικῇ διδασκαλίᾳ τῶν Στωικῶν ἀποτελεῖ τὸ ἐνωτικὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου. Ὁ Ἄναξιμανδρος ἐξ ἄλλου (Ἀριστ. Φυσ. Γ, 4 203b 11), ἐθεώρησε τὸ Ἄπειρον ὡς στοιχεῖον περιέχον τὸ πᾶν, ἐκτὸς τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὑπάρχει (Ἀριστ. αὐτ. 6 207a 18). Διὰ τὴν ιδέαν τῆς συμφωνίας μεταξὺ φύσεως καὶ ἀνθρώπου παρ' Ὀμήρῳ βλ. Jaeger, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 81. Τὸ πρόβλημα θεωρεῖ θεολογικῶς ὁ Αἰσχύλος (βλ. Nauck, *Trag. gr.*, ἀπ. 70). Ἡ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ ὄλου θεώρησις τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος ἐνυπάρχει εἰς τὴν περὶ γεωμετρικῆς ἰσότητος διδασκαλίαν τῶν πυθαγορείων (βλ. P. - M. Schuhl, *Essai sur la formation de la pensée grecque*, σ. 262. Πβ. Fanoγ. εἰς Διογ. Λαέρτ., VIII, 48). Ἡ μαθηματικὴ σκέψις συνέλαβε τὸν κόσμον ὡς ὄλον (Voys., Ἄρχυτας, Β 35. Πβ. Πλάτ. Γοργ., 508ab, ἐνθα τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος εἶναι ἠθικῆς ὑφῆς). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πυθαγορισμοῦ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη συνετέλεσεν εἰς τὴν κατίσχυσιν τῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὀπτικήν γωνίαν θεωρήσεως τοῦ μικροκόσμου καὶ τοῦ μακροκόσμου (βλ. Περὶ διαίτης, Littre, VI, 640, Περὶ ἑβδομάδων, 312) δεῖξασα τὴν σχέσιν μεταξὺ ἀνθρώπινου σώματος καὶ οὐρανοῦ: τὸ σῶμα εἶναι μίμησις τοῦ παντός (Littre, VI, 484).

λογικὴν θεώρησιν τῆς φύσεως, ἡ ἐννοία τοῦ ἑνὸς ὡς ὄλου διατυποῦται πλέον σαφῶς ὑπὸ τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου.

Ὁ Ἡράκλειτος ἐνεβάθυνεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος καὶ κατέληξεν εἰς συστηματικὴν καὶ συνθετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἄποψιν. Ἡ ἐνότης χαρακτηρίζεται ἐνταῦθα ὡς **κόσμος** (Vois. B 89), **Λόγος**, ὅστις θεμελιοῖ τὸ σύμπαν¹, **τάξις ἀφανῆς** τῶν ἀντιτιθεμένων δυνάμεων (B 54 καὶ 51), **διαφορά**, **ὁμολογία** (B 51), **σύνοψις** (B 10), **παλίντροπος** (B 51) καὶ **καλλίστη** (B 8) **ἄρμονία**, **κοινὴ φρόνησις**² καὶ ὡς ἐκεῖνο ὅπερ πάντας ἡμᾶς συνδέει μὲ τὸ ὄλον, διότι ἡ παρουσία τοῦ Λόγου ἐξασφαλίζει τὴν ἐντὸς τοῦ ὄλου ἐνταξιν τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοσμικὸν ὄν.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος παρ' Ἡρακλείτῳ εἶναι συγχρόνως ὄντολογικόν, γνωσιολογικόν καὶ ἠθικόν. Ὁ Ἐφέσιος σοφὸς ἐπιτίθεται ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες θεωροῦν τὸ πραγματικὸν τμηματικῶς, ἐπικρίνει τὴν πολυμάθειαν τοῦ Ξενοφάνους (B 40), ὡς μὴ διδάσκουσιν «*νόον ἔχειν*» καὶ τὴν πολυγνωσίαν τοῦ Πυθαγόρου (B 129). Πολυμάθεια καὶ πολλότης τῶν ὄντων ἀπορρίπτονται καὶ ἀντ' αὐτῶν εἰς μὲν τὸν χῶρον τοῦ εἶναι τίθεται ἡ ἰδέα τῆς παλινδρόμου γενετικῆς κινήσεως τῶν πάντων, τῆς ἐνότητος τῶν πάντων, ἣτις διατυποῦται ἐπιγραμματικῶς εἰς τὸ ἀπ. 10 : «*ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα*», εἰς δὲ τὸν χῶρον τῆς γνώσεως ἡ ἰδέα τῆς συνοπτικῆς, ἀμέσου ἐποπτείας τῶν πραγμάτων³.

Ἡ πολυφωνία δι' ἧς ὁ Ἡράκλειτος ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος, ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὴν πλατωνικὴν περὶ ἐνότητος διδασκαλίαν. Ἡ ἐννοία κυρίως τῆς δικαιοσύνης ἀποτελεῖ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἐφεσίου σοφοῦ. Ἡ Δίκη (B 94) καθ' Ἡρακλείτον εἶναι παγκόσμιος Νόμος (B 101, B 114). Ἐν τῇ Πολιτείᾳ (443b) ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δικαιοσύνη συγκρατεῖ ἀρμονικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὡς ἀκριβῶς συνιστᾷ τὸν μακρόκοσμον εἰς ἓν ἀρμονικὸν ὄλον.

Ὅτε πλέον, ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς περὶ τὴν ἐνότητα προβληματικῆς, ἡ ἐλληνικὴ σκέψις συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς **διακοσμῆσεως**, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια νέας ὄντολογίας ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπέπρωτο νὰ βασισθῇ ἡ πλατωνικὴ τελολογικὴ διδασκαλία. Καὶ ἐὰν ἀκόμη, εἰς τὸν Φαίδωνα, ὁ Πλάτων δὲν ἀποκρύπτει τὴν ἀπογοήτευσιν τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασε, διότι δὲν εὗρεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς περὶ τοῦ νοῦ ὡς ἀρχῆς τῆς τάξεως θεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρου τὴν συνέπειαν ἣν ἀνέμενεν ἀρχικῶς, εἶναι ἐν τούτοις δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀκριβῶς, τὸν ρυθμι-

1. Πβ. Πλωτ. Ἐνν. VI, 9 5.

2. B 113 : «*ξυνὸν ἐστὶ πᾶσι τὸ φρονέειν*».

3. B 41 : «*ἐν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτι ἐκβέβηκε πάντα διὰ πόρον*».

στήν τοῦ κοσμικοῦ χάους νοῦν, λαμβάνει ὡς πρότυπον ἢ πλατωνικὴ σκέψις προκειμένου νὰ διαμορφώσῃ τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος, ἣτις εἶναι παρ' αὐτῆ ὄντικὴ πηγὴ καὶ συγχρόνως σκοπὸς πρὸς ὃν τείνουν πάντα τὰ ὄντα. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων ἄλλωστε ὁμολογεῖ (Φίληβ. 28c, 30d) ὅτι ἡ θεωρία περὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ νοῦ βασιζέται εἰς ἀντίστοιχον ἄποψιν τῶν σοφῶν.

Πλὴν ὁμως, διὰ τῆς μετατροπῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐπέφερεν εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ιδέας ταύτης τοῦ Ἀναξαγόρου, ἀπεκλείσθη ἡ ἀναφορὰ εἰς μηχανικὰ αἷτια διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ πραγματικοῦ. Εἰς τὸν Φίληβον (28d) διδάσκει ὁ Πλάτων ὅτι τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων κυβερνᾶται καὶ ρυθμίζεται ὑπὸ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς προεξάρχει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ εἰς τὴν ὁποίαν ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἀναλογίας καὶ ἐναρμονίσεως τῶν μερῶν. Κοινὸς νόμος τῆς πόλεως καὶ χρυσοῦς δεσμὸς (Νόμ. 645a) εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ μονάρχης τοῦ μακροκόσμου, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι καὶ αἷτια αὐτοῦ (Φίληβ. 28c - 30d). Ἐν τῇ τελολογικῇ σκέψει ὁ κόσμος εἶναι τέλειος (Τίμ. 41bc), ζῶν, εὐδαίμων, τὸ μέρος ὑπακούει εἰς τὸ ὅλον (Νόμ. 897b).

Εἰς τὸν Φαῖδρον ἐξ ἄλλου ὁ Πλάτων τονίζει κατηγορηματικῶς τὴν ἐνοπιὸν ἀξίαν τῆς Ἰδέας (265d)¹ καὶ τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου (268d). Εἰς τὸν Θεαίτητον (184b - 186c) ὁ φιλόσοφος ἐκθέτει τὴν περὶ ψυχῆς ὡς συνθετικοῦ κέντρου διδασκαλίαν του : ἡ σύνοψις τῆς πολ-λότητος εἰς ἓν εἶναι θεμελιῶδες αἷτημα τοῦ πνεύματος.

Διὰ τῆς συλλήψεως τῆς πρωταρχικῆς σημασίας τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐνοποιητικῆς λειτουργίας αὐτοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, τῇ πολιτείᾳ καὶ τῷ σύμπαντι, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τῆς νοητικῆς προστακτικῆς τῆς ἐνότητος — προστακτικῆς καθ' ἣν ὁ βαθμὸς ὄντολογικῆς ἀξίας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐνότητος² — ἡ περὶ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἐνὸς προβληματικὴ ἀποβαίνει ἀξιολογικὴ, ἐφ' ὅσον ἀποκαθίσταται οὕτω ἡ ὀρθὴ ἱεραρχία, ἣτις εἶχεν ἀντιστραφῆ ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες εἶχον τμηματικῶς θεωρήσει τὸ πραγματικόν, ἢ, ἀγνοοῦντες τὴν ὄντολογικὴν προτεραιότητα τῆς νοήσεως, ἐδέχοντο ὡς πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο κατ' οὐσίαν ὕστερον, ἦτοι τὸ φυσικόν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πνευματικόν (Νόμοι 897e).

Ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῆς ὑπὸ τῆς νοήσεως ἐνώσεως τῶν ὄντων παρελήφθη ὑπὸ τῶν Στωικῶν, οἵτινες ἀνήγαγον αὐτὴν εἰς κεντρικὴν ιδέαν τῆς διδασκαλίας των. Ἡ νόησις νοεῖται ἐνταῦθα ὡς θεός, ὅστις κυβερνᾷ τὸ σύμπαν, καὶ ὡς ζῶοποιὸν στοιχεῖον. Διὰ τῆς περὶ ἀμοιβαίας διεισδύσεως

1. Πβ. 249c : «δεῖ γὰρ ἀνθρωπον ξυνιέναι κατ' εἶδος λεγόμενον, ἐκ πολλῶν ἰὼν αἰσθήσεων εἰς ἓν λογισμῶν ξυναιρούμενον».

2. Πβ. Συμπ. 210ab, Φαῖδ. 78b - 79a, 80b, Φαῖδρ. 250e.

πάντων ἐντὸς τοῦ ὅλου θεωρίας των οἱ Στωικοὶ συνεχίζουν τὴν παράδοσιν τῆς συλλήψεως τοῦ σύμπαντος ὡς ὅλου. Ἐν τούτοις, ἐν τῇ βιολογικῇ ἀντιλήψει τῶν Στωικῶν ἡ ἐννοία τῆς ἐνότητος δὲν διατηρεῖ τὸ πνευματικόν περιεχόμενον τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας, καθ' ὅσον ἐνταῦθα ὁ νοῦς συλλαμβάνεται ὡς τι ὑλικόν.

Τὴν πλατωνικὴν περὶ ἐνότητος διδασκαλίαν πρόκειται νὰ ἐνστερνισθῇ ἡ τελευταία φιλοσοφικὴ προσωπικότης τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος : ὁ νεοπλατωνικὸς Πλωτῖνος μετατρέπει τὴν ὑλιστικὴν βιολογικὴν θεωρίαν τῶν Στωικῶν εἰς φυσικὴν νοητικῆς ὑφῆς : τὰ πολλὰ ὄντα εὐρίσκονται, κατὰ Πλωτῖνον, ἐν πλήρει συνοχῇ· τὰ διάφορα καὶ τὰ ἀντίθετα συνέλκονται εἰς μίαν σύνταξιν (Ἐνν. III, 3 1). Ἐφ' ὅσον εἶναι ἀδύνατον αἰτία τῆς ἐνώσεως τῶν πολλῶν νὰ εἶναι ἡ τύχη, ἡ ἐννοία τῆς τάξεως τῶν ὄντων ἀπαιτεῖ ἀναγωγὴν εἰς ἐνότητα, ἥτις ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς πολλότητος ὡς νόμος : τὰ πάντα προέρχονται ἀπὸ μίαν ἐνότητα καὶ συνέρχονται εἰς ἓν διὰ τινος φυσικῆς ἀναγκαιότητος¹. Τὸ κάλλος τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου προϋποθέτει τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος ἀπάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου (III, 3 7). Ἡ κοσμικὴ ἐνότης ἄγει εἰς τὴν ιδέαν ἐνός μοναδικοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, μιᾶς ἀδιαιρέτου ζωῆς, ἥτις διαχέεται εἰς τὸ πᾶν (VI, 5 9). Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀποχρῶν λόγος εἶναι ὅτι θὰ ἔδει νὰ πολλαπλασιάζωνται συνεχῶς αἱ αἰτίαι, ἐὰν δὲν ἤθελεν ἀναχθῆ τὸ πᾶν εἰς ἓν ἀδιαιρέτον καὶ μοναδικὸν αἶτιον (VI, 5 9, 6 - 7). Πᾶν τὸ αἰσθητόν, σύνθετον ἢ ἀπλοῦν, κέκτηται ψυχὴν (IV, 7 2). Ἡ ιδέα τῆς διὰ τῆς ψυχῆς ἐνοποιήσεως τοῦ παντός βασίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀδιαιρέτου : «πᾶσαι αἱ ψυχαὶ . . . μία» (VI, 5 9, 13). Τὸ κατηγορηματὴς ἐνότητος δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ιδέαν τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας τῆς ψυχῆς : «τοιούτων γὰρ αὐτῆς τὸ ἐν ὡς μὴ τοιούτων οἷον μεμετρῆσθαι ὅσον» (αὐτ., 20 - 21). Ἡ ἀληθὴς ἐνότης δὲν εἶναι σύνθετόν τι ἐκ πολλῶν μερῶν· εἰς ἓν τοιούτον σύνθετον ἡ ἀφαίρεσις ἐνός τῶν μερῶν ἐπιφέρει ἀφανισμόν τῆς ἐνότητος, νοουμένης ὡς ὅλου : «τὸ δ' ἀληθείας ἐχόμενον ἐν οἷον μήτε συγκεῖσθαι ἐκ πολλῶν, ἵνα (μὴ) ἀφαιρεθέντος τινός ἀπ' αὐτοῦ ἀπολωλὸς ἢ ἐκεῖνο τὸ ὅλον ἐν» (αὐτ., 24). Ἡ ἀπανταχοῦ παρουσία τοῦ ὄντος, ἥτις συναρτᾷ τὸ σύμπαν εἰς ἐνότητα, ὀφείλεται εἰς τὴν ἄυλον φύσιν αὐτοῦ : τὸ ἀμέγεθες ὄν εἶναι ὑπερζέουσα ζωὴ, ἄπειρος, ἀέναος, ἀκάματος καὶ ἄτρυτος (VI, 5 12, 7 - 8).

Ἡ ζωογόνος ὁμως καὶ ἐνοποιὸς ψυχὴ ἐπιδρᾷ, κατὰ Πλωτῖνον, ἐπὶ τῆς ὕλης θεωμένη τὰ νοητὰ ὄντα. Αἱ κοσμικαὶ δυνάμεις εἶναι ἐνέργειαι τοῦ νοῦ. Ὁ Λόγος εἶναι ἀληθὴς ἐνότης ἥτις περιέχει τὸ πλῆθος τῶν ὄντων (VI, 5 9, 37), ἐνότης, ἥτις δὲν εἶναι ἀπλοῦν κατηγορηματὴς, ἀλλ' οὐσία, ὑποκείμενον. Ἡ ἐνότης τοῦ Λόγου εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου :

1. Πβ. V, 3 12.

«καὶ κόσμος εἰς πολὺ μᾶλλον ἐκεῖ» (VI, 5 10, 42) καὶ τοῦτο διότι ἡ νοητὴ, ἀληθὴς οὐσία εἶναι ἄνευ ὕλης (πβ. 5 10, 50 - 52)¹. Ἡ φρόνησις, π.χ., εἶναι κοινὴ εἰς πάντα τὰ ὄντα· ὁ Πλωτῖνος ἐπαναλαμβάνει ἐνταῦθα τὴν ρῆσιν τοῦ Ἡρακλείτου: «ξυγὸν τὸ φρονεῖν»². Ἡ φρόνησις δὲν εἶναι σωματικὴ ιδιότης ὡς π.χ. ἡ λευκότης, ἥτις διαχέεται εἰς διάφορα μέρη, ἀλλ' εἶναι ἀνευδεὴς τόπου: «εἶπερ ὄντως μετέχομεν τοῦ φρονεῖν, ἐν δεῖ εἰς τὸ αὐτὸ πᾶν ἑαυτῷ συνεῖναι» (VI, 5 10, 15 - 16). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἕν, ἅτινα ἔχουν ταυτότητα καὶ ἐνότητα. Ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη εἶναι ἀλληλένδετα: «συνεῖρεται πρὸς ἄλληλα τὰ πάντα» (VI, 7 2, 30). Ἡ νόησις ὀρίζεται ὡς ἡ ὑπόστασις «ἐνός τινος πολλοῦ» (VI, 7 17, 23)· ἐνότης εἶναι ὁ νοῦς, πολλὰ οἱ καθ' ἕκαστον νόες (VI, 7 17, 25 - 26). Ἐκαστος νοῦς κέκτηται διαφάνειαν, οὕτως ὥστε «πᾶς παντὶ φανερός εἰς τὸ εἶσω καὶ τὰ πάντα. Καὶ γὰρ ἔχει πᾶς πάντα ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ὅρᾳ ἐν ἄλλῳ πάντα, ὥστε πανταχοῦ πάντα καὶ πᾶν πᾶν καὶ ἕκαστον πᾶν καὶ ἄπειρος ἢ αἴγλη» (V, 8 4, 5 - 8).

Ὁ Πλωτῖνος παριστᾷ τὴν ιδέαν ταύτην τῆς ἐνότητος τοῦ νοητικοῦ παντός, ἣν μετὰ πάθους ὑποστηρίζει, ἥτοι τὴν ἀμοιβαίαν ἐσωτερικότητα τῶν νοητῶν, δι' εἰκόνας ὁμοκέντρων κύκλων (V, 8 9). Ἡ τοιαύτη ἐξ ἄλλου «μοναδολογία» πρὸ τοῦ γράμματος³ παραλληλίζεται πρὸς τὴν σχέσιν ἣν ἔχουν τὰ καθ' ἕκαστον θεωρήματα πρὸς μίαν ἐπιστήμην καὶ πρὸς τὴν γενικὴν τοιαύτην (V, 9 8).

Ἐκτὸς τῆς ὄντολογικῆς, γνωσιολογικῆς καὶ ἠθικῆς θεωρήσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός ἡ ἐννοια αὕτη ἠρευνήθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς. Ἡ τοιαύτη ἐξέτασις παρουσιάζει ἐνταῦθα τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν ἀναλογίαν: ὅσον σημαντικωτέραν θέσιν κατέχει εἰς ἕνα ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἡ ἐννοια τῆς ἐνότητος, τόσον ἀφηρημένη καὶ μᾶλλον θεολογικὴ εἶναι ἡ διδασκαλία του.

Ἡ πρῶτος ἐλληνικὴ σκέψις δὲν ἀνάγεται εἰς τὸ θεῖον προκειμένου νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως διεισδύσῃ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ ὄντος, ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸ ἀληθὲς ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐνός, καὶ ὅτι τὸ ἕν τοῦτο εἶναι θεῖκόν.

Τοιαύτη μέθοδος εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνης, ἥτις δογματικῶς θεμε-

1. Πβ. V, 5 12.

2. VI, 5 10, 11: «τὸ φρονεῖν πᾶσιν ὅλον».

3. Διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πλωτινικῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Leibniz βλ. R o d i e r, Études de philosophie grecque et de philosophie moderne, Paris, J. Vrin, 1957, σσ. 338 - 351.

λιοῖ τὴν θρησκείαν. Ὁ Jaeger¹ κατέδειξεν ὅτι ἡ ὀρθολογιστικὴ περίοδος, ἣτις θεωρεῖται γενικῶς ὡς ἐποχὴ τῆς γεννήσεως τῆς φιλοσοφίας² ἐν Ἑλλάδι, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποληφθῇ ἐν ταυτῷ ὡς χαρακτηριστικὴ περίοδος τῆς γενέσεως μιᾶς «φυσικῆς» θεολογίας, καθ' ὅσον ἡ κατ' αὐτὴν περὶ τὸ θεῖον ἔρευνα διακρίνεται τόσον τῆς μυθικῆς ὅσον καὶ τῆς πολιτικῆς³ θεολογίας, ἀμφοτέρων συμβατικῶν θεωρήσεων, προκυπτουσῶν ἐκ τοῦ φανταστικοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐν τῇ φυσικῇ μονιστικῇ διδασκαλίᾳ τῶν Μιλησίων τὸ πρῶτον στοιχεῖον ὀρίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς ὡς θεῖον⁴. Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἐνός⁵ ἢ θεότης βεβαίως «κρύπτεσθαι φιλεῖ» (B 123, πβ. B 32), ἀλλὰ τὸ ἐν τοῦτο ταυτίζεται πρὸς τὸ θεῖον, ἐφ' ὅσον ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέτων ἀποδεικνύεται διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀενάου, ἐκτὸς χρόνου κινήσεως, τοῦ χρόνου μόνον ἐσφαλμένως παρέχοντος τὴν δυνατότητα διακρίσεως τῶν καταστάσεων τῶν πραγμάτων.

Ἐκεῖνος ὅμως ὅστις κατ' ἐξοχὴν καὶ κατὰ τρόπον ἐπαναστατικὸν διηρέυνησε τὴν ἐννοίαν τοῦ ἐνός ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς, ὑπῆρξεν ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος. Οὗτος εἶναι ὁ ἔξαρχος τῆς κριτικῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνάγει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός εἰς τὸν Ξενοφάνη. Ἀναφερόμενος εἰς τοὺς Ἑλεάτας ὁ Σταγίριτης μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ξενοφάνης εἶναι ὁ πρῶτος ἐνίστας⁶, ἥτοι πρῶτος ὅστις ἐδίδαξε τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος. Ἦδη ὁ Πλάτων⁷, ἀνασκοπῶν ἐν τῷ Σοφιστῇ (242cd) τὰς τε ἐνιστικὰς καὶ πολυαρχικὰς περὶ τοῦ εἶναι θεωρίας, παραδίδει ὅτι ὁ Ξενοφάνης εἶναι ἀρχηγὸς τοῦ ἐλεατικοῦ ἔθνους, πρῶτος περὶ τοῦ ἐνός φιλοσοφήσας. Ἡ πλατωνικὴ δοξογραφικὴ μαρτυρία δὲν εἶναι ἀνεπιφύλακτος⁸: «τὸ παρ' ἡμῖν Ἑλεατικὸν ἔθνος, ἀπὸ Ξενοφάνους καὶ ἔτι πρὸ σθεν ἀρξάμενον, ὡς ἐνός ὄντος τῶν πάντων καλουμένων, οὕτω διεξέρχεται τοῖς μύθοις».

1. À la naissance de la théologie, Essai sur les présocratiques, ἐκδ. Du Cerf, Paris 1966, σ. 19.

2. Πβ. Ἀριστ. Μ.τ.φ., Α, 2 982b 11, Α, 3 983b 6 κ.έξ.

3. Πβ. Αὔγουστ. De Civ. Dei, IV, κεφ. XXVII· VI, V.

4. Πβ. Ἀριστ. Περί Ψυχ., Α, 5 411a 8, Φυσ. Γ, 4 203b 11.

5. Voss., ἀπ. 114, 59, 60, 67, 89, 106.

6. Μ.τ.φ. Α, 5 986b 18.

7. Πβ. Πλωτ. Ἐνν. VI, 1 1.

8. Ὁ ἐπιφυλακτικὸς τόνος τῆς μαρτυρίας ὠδήγησε τὴν κριτικὴν εἰς τὴν ἀναζήτησιν προδρόμων τοῦ Ξενοφάνους ὡς πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἐνός: Βλ. π.χ. V. Cousin, Nouveaux fragments philosophiques, Didier, Paris 1928, σ. 21, E. Zeller, La philosophie des grecs, μτφρ. Boutroux, Paris, Hachette, 1877, σσ. 22-23, Chr. Brandis, Commentationum eleaticorum, I, Xenophanes..., Altona, 1913, σ. 7, A. Lumpe, Die Philosophie des Xenophanes von Kolophon, München, 1952, σ. 11, J. Zafiropuilo, L'École éléate..., Paris, Les Belles Lettres, 1950, σ. 13 κ.ά.

Ἡ ἐπιφυλακτικότητα αὕτη τῆς πλατωνικῆς ἱστορικῆς ἀναδρομῆς δὲν εἶναι βεβαίως παράδοξος εἰς μελετητὰς τοῦ Πλάτωνος, οἵτινες ἔχουν σαφῶς συνειδητοποιήσει τὸν ἀντιδογματικὸν χαρακτήρα τῆς πλατωνικῆς σκέψεως: ὁ Πλάτων, ὁ ἴδιος, ἰσχυρίζεται ἐν τῇ Πολιτείᾳ ὅτι τὸ παρελθὸν δὲν ἀποκαλύπτεται ἐπαρκῶς εἰς ἡμᾶς («μὴ εἰδέναι ὅπη τ' ἀληθὲς ἔχει περὶ τῶν παλαιῶν» 382d). Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸς ὁ θαυμασμὸς τοῦ Πλάτωνος διὰ τὸν «δεινὸν» Παρμενίδην. Ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀρχηγέτην τῆς ὄντολογίας φυσικὸν εἶναι νὰ διστάζῃ ὁ φιλόσοφος νὰ ἀποδώσῃ κατηγορηματικῶς τὴν καταγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός καὶ νὰ προτιμᾷ νὰ συγκαλύψῃ αὐτὴν διὰ τινος σώφρονος ἀοριστίας. Ἀνεξαρτήτως ὁμοῦς τῆς ἐγκυρότητος τῆς ἱστορικῆς δοξογραφικῆς μαρτυρίας τόσον τοῦ Πλάτωνος ὅσον καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκεῖνο, ὅπερ ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν, εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ θέσις, ἣν ἔλαβον οἱ δύο φιλόσοφοι ἔναντι τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπὸ τοῦ Ξενοφάνους συλληφθείσης ἐννοίας τῆς ἐνότητος. Ἀμφότεροι ἔδωσαν εἰς τὸ ξενοφάνειον ἐν πανθειστικὸν περιεχόμενον. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ξενοφάνους οὐχὶ μόνον δὲν ἀποκαλύπτεται ἡ ταυτότης θεοῦ καὶ κόσμου, ἀλλ' ἀντιθέτως καταδεικνύεται ἡ οὐσιαστικὴ διαφοροποίησις τῶν δύο ἐννοιῶν¹.

Τὸ ἐν τοῦ Ξενοφάνους ἐνδιαφέρει τὸν μελετητὴν τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας οὐχὶ τόσον ὡς ἐννοια, δι' ἧς καταδεικνύεται ἡ ἔναντι τῆς φύσεως ὑπεροχὴ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐννοια κεκαθαρμένη ἀπὸ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς μυθικῆς περὶ θεῶν ἀντιλήψεως. Ὁ θεὸς τοῦ Ξενοφάνους δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἄνθρωπον οὔτε κατὰ τὴν σωματικὴν οὔτε κατὰ τὴν νοητικὴν ἢ ἠθικὴν φύσιν του (B 24, B 11 - 12 καὶ B 14). Ἡ περὶ μὴ ἐξανθρωπισμοῦ

1. Μεταξὺ τῶν κατηγορημάτων θεοῦ καὶ κόσμου δὲν ὑπάρχει ὁμολογία, καθ' ὅσον ὁ θεὸς ὀρίζεται ὡς ἀκίνητος (B 25), αἰώνιος, ἀγέννητος (πβ. Ἀριστ. Ρητορ., Β, 23 1399b, 5, Διογ. Λαέρτ. ΙΧ 19, 15), ἐννοῦς (B 25), ἡ πολλότης δὲ ὡς τι κινούμενον ὑπ' αὐτοῦ (αὐτ. : «νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει»). Ἐξ ἄλλου ὁ Ξενοφάνης ὑποστηρίζει ὅτι τὰ κοσμικὰ ὄντα προέρχονται ἐκ τινος ὕλικου στοιχείου, τῆς γῆς (B 27), ἥτις καὶ κινεῖται βεβαίως ὑπὸ τοῦ ἐνός. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς εἶναι τὸ κινεῖν (B 25) ἀκίνητον (B 26) καὶ ἐξ ἄλλου λέγεται (B 38) ὅτι ὁ θεὸς ἐπιτρέπει τὴν γέννησιν, ἡ ἀσκουμένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ νοὸς κίνησις εἶναι καὶ γέννησις τῆς πολλότητος. Τὸ ἐν, ὁ θεὸς εἶναι ἀληθῆς αἰτία τοῦ γίνεσθαι. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ ποιητικὸν αἴτιον, ἡ δὲ γῆ ἢ ὕλικὴ «συναίτια». Ἐφ' ὅσον, ὡς Διογένης ὁ Λαέρτιος μαρτυρεῖ, ὁ Ξενοφάνης «πρῶτος... ἀπεφίηματο, ὅτι πᾶν τὸ γινόμενον φθαρτὸν ἐστὶ» (ΙΧ, 19), τὸ δὲ κινούμενον ὑπόκειται εἰς ἀλλαγὴν καὶ φθορὰν (ιδέα ἥτις θὰ διατυπωθῇ σαφῶς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους κυρίως χρόνους, πβ. Πλάτ. Πολιτικ., 269d) τὸ κατηγορηματικὸν τοῦ ἀμεταβλήτου δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ εἰς τὸ ἐν, τὸν θεόν : ἡ γῆ, κατὰ Ξενοφάνη (Ἰππολ., Ἔλεγχ. κ.π.αίρ., Ι, 14), μετασχηματίζεται, δὲν εἶναι, ὡς ἐκ τούτου θεϊκὸν στοιχεῖον. Προαναγγέλλεται ἐνταῦθα, εἰς τὴν περὶ γῆς διδασκαλίαν τοῦ Ξενοφάνους, ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας τοῦ ἑτέρου στοιχείου, ὅπερ θεωρεῖται αἴτιον τῶν εἰδικῶν ὄντων, ἥτοι τῆς χώρας τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου.

τοῦ θεοῦ ἰδέα, ἣτις ὡς σκέψις κατευθυντήριος συνέχει βαθείας θρησκευτικὰς συνειδήσεις ὡς ὁ Πλάτων, ὁ Πλωτῖνος, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος καὶ ὁ Malebranche, ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον εἰς τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ φιλοσόφου τῆς Κολοφῶνος.

Ἐπὶ ὀρθολογιστικῆς καὶ ἠθικῆς ὡς ὁ Ξενοφάνης, βάσεως οἰκοδομεῖ τὴν περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ ὁ Πλάτων : ἐν τῇ Πολιτεία ἐπιχειρεῖται μία ὑποτύπωσις Θεολογίας συμφώνως πρὸς τὰς κατηγορίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου· ὁ ὅρος ἤδη *θεολογία* (379a), τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ ἐνταῦθα ὁ Πλάτων, ἀποκαλύπτει τὴν σημασίαν ἣν ἡ θρησκευτικὴ σκέψις του ἀποδίδει εἰς τὸν λόγον. Ὁ φιλόσοφος ἀναζητεῖ τοὺς περὶ θεολογίας τύπους συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ δηλωθῇ ὑφ' ὄλων τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως, «*οἶος τυγχάνει ὁ θεὸς ὄν*». Ἡ ξενοφάνειος κάθαρσις τοῦ θεοῦ ἐξελίσσεται ἐν τῇ πλατωνικῇ Πολιτεία εἰς συστηματικὴν θεοδικίαν. Συγχρόνως, ἡ ἐννοια τῆς καθάρσεως λαμβάνει ἐνταῦθα καὶ μεθοδολογικὸν περιεχόμενον, καθ' ὅσον — ὡς ἤδη ἔδειξεν ὁ κύριος τῶν Ἐλεατῶν ἐκπρόσωπος Παρμενίδης ἐν τῇ περὶ ὄντος διδασκαλίᾳ του — ἡ περὶ ἀληθοῦς φύσεως τοῦ θεοῦ ἔρευνα ἀπαιτεῖ καὶ ἀντιμετώπισιν μεθοδολογικοῦ προβλήματος. Ὡς πρὸς τοῦτο βεβαίως τὸ σημεῖον καταφανεῖς εἶναι αἱ ἐπιδράσεις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος πολλῶν ἐκ τῶν πρώτων Ἑλληνῶν φιλοσόφων : ἡ ἀσκητικὴ ἠθικὴ τῶν Ὀρφικῶν καὶ Πυθαγορείων, ἡ ἡρακλείτειος «ἀριστοκρατικὴ» θεώρησις τῆς γνώσεως, ὡς καὶ ἡ διδασκαλία τόσον τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ ὅσον καὶ τοῦ Ἐλεάτου Παρμενίδου περὶ τοῦ πεπερασμένου τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν κεφάλαιον τὸ ὁποῖον ἡ προσωκρατικὴ μεθοδολογικὴ διερεύνησις τοῦ ἑνὸς θέτει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Πλάτωνος καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν «ἐξηγητὴν» τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας Πλωτῖνον.

Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ διανοήσει διερεύνησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἑνὸς ὡς μίαν «γιγαντομαχίαν διὰ τὴν ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς οὐσίας»¹ τοῦ ἑνὸς ὑπὸ τὴν ἐξῆς σημασίαν τῆς φράσεως : ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐννοια καθαίρεται ἐνταῦθα ἐξελικτικῶς· ἀρξαμένη ὡς ἔρευνα κοσμολογικῆς ὑφῆς, ἡ διὰ νὰ μεταφέρωμεν τὸν πλατωνικὸν χαρακτηρισμόν, ὡς «Περὶ φύσεως ἱστορία»², διέρχεται τὸ καθαρτήριο τῆς ἐλεατικῆς ὀντολογίας, τῆς ἡρακλειτείου γνωσιολογίας καὶ τῆς ξενοφανείου θεολογίας καὶ παραδίδεται εἰς τὴν πλατωνικὴν ἰδεοκρατικὴν διδασκαλίαν ἐνθα παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς ὀπτικὰς γωνίας : ὑπὸ διαλεκτικὴν — ὡς σύνθεσις τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν ἐν τῷ λόγῳ —, ὀντολογικὴν — ὡς συνύπαρξις τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν ἐντὸς τοῦ ὄντος — καὶ μεταφυσικὴν. Ἡ πλατωνικὴ

1. Πβ. Πλάτ. Σοφιστ., 246d.

2. Φαίδ., 96a.

διαλεκτικὴ θεωρία τῶν Ἰδεῶν — ἔνθα ὁ βαθμὸς τῆς θεϊκότητος καὶ ὁ βαθμὸς τῆς νοητικότητος, ὁ βαθμὸς τῆς τελειότητος καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐνότητος βαίνουν παραλλήλως — ἀποκορυφοῦται εἰς τὴν ὑπερτάτην Ἰδέαν τοῦ Ἄγαθοῦ, ἀρχὴν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, εἰς τὴν Ἰδέαν τοῦ Ἐνός, τοῦ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος» (Πολιτ. 509a).